Schoonheidsgebreken in de leer van de actuele kostprijs

Kees Camfferman

SAMENVATTING: Met ingang van 2016 is het begrip ‘vervangingswaarde’ in het Besluit Actuele Waarde vervangen door het begrip ‘actuele kostprijs’. Dit artikel be- toogt dat deze wijziging niet, zoals door de Nederlandse wetgever werd aangevoerd, noodzakelijk was als gevolg van de herziening van de Europese jaarrekeningrichtlij- nen. Ook is niet aannemelijk dat de introductie van actuele kostprijs in de plaats van vervangingswaarde leidt tot een betere kwaliteit van wetgeving. De kern van het verschil tussen actuele kostprijs en vervangingswaarde is dat de eerste uitgaat van identieke vervanging, terwijl de laatste tevens de mogelijkheid van niet-identieke vervanging inhoudt. Hoewel de lange geschiedenis van het denken over vervan- gingswaarde duidelijk maakt dat niet-identieke vervanging een lastig theoretisch probleem is, is niet aannemelijk dat wetgeving op basis van actuele kostprijs een betere praktische oplossing voor dit probleem biedt.

RELEVANTIE VOOR DE PRAKTIJK: Dit artikel helpt verslaggevende ondernemingen bij de interpretatie van de nieuwe bepalingen over actuele kostprijs. Het artikel bevat ook aanbevelingen aan de wetgever.

1 Inleiding

Per koninklijk besluit van 13 oktober 2015 zijn enkele wijzigingen aangebracht in het Besluit Actuele Waarde (BAW).¹ Een wijziging die de essentie van dit Besluit raakt betreft de vervanging van het begrip ‘vervangingswaarde’ door het begrip ‘actuele kostprijs’. De ac- tuele kostprijs werd voorheen nog niet in het BAW ge- noemd, en diende dus gedefinieerd te worden (BAW artikel 2, nieuw):

- Onder de actuele kostprijs wordt verstaan:
- de actuele inkoopprijs en de bijkomende kosten van een actief, verminderd met afschrijvingen; of
 - de actuele aanschaffingskosten van de gebruikte grond- en hulpstoffen en de overige kosten welke rechtstreeks aan de vervaardiging van een actief kun- nen worden toegerekend, verminderd met afschrij- vingen. In deze kosten kunnen worden opgenomen een redelijk deel van de indirecte kosten en de rente op schulden over het tijdvak dat aan de vervaardiging van het actief kan worden toegerekend.

Deze wijziging is onderdeel van een pakket van wijzi- gingen in de voorschriften omtrent de jaarrekening in Titel 9 boek 2 BW en daarmee samenhangende wet- ten en regelingen. De aanleiding is de vervanging, op Europees niveau, van de uit de jaren '70 en '80 stam- mende Vierde en Zevende Richtlijn door één Richtlijn Jaarrekening. Volgens de Memorie van Toelichting op het Besluit van oktober 2015 is met de Richtlijn Jaarre- kering de mogelijkheid om activa te waarderen tegen vervangingswaarde vervallen (p. 6):

In artikel 7 [van de Richtlijn Jaarrekening] is de mo- gelijkheid voor lidstaten neergelegd om voor vaste activa waardering tegen geherwaardeerde bedra- gen voor te schrijven of toe te staan in plaats van waardering op grond van verkrijgings- of vervaar- digingsprijs. De mogelijkheid om vaste activa te her- waarderen was al opgenomen in artikel 33 van de vierde richtlijn. De mogelijkheden die de vierde richtlijn daarnaast bood om tegen vervangings- waarde of inflatiemethode te waarderen, zijn ver- vallen. Omdat van de mogelijkheid om te waarde- ren tegen de prijsinflatiemethode geen gebruik is gemaakt door Nederland, heeft deze schrapping geen gevolgen. Het vervallen van de vervangings- waarde leidt wel tot aanpassing van regelgeving. Het Besluit actuele waarde dient hieraan te worden aangepast. Voorgesteld wordt om in dit besluit waardering tegen geherwaardeerde bedragen te introduceren. De invulling van deze waarderings- wijze zal nader in het besluit worden geregeld.

De Memorie van Toelichting (p. 10) geeft vervolgens deze uitleg van het verschil tussen actuele kostprijs en vervangingswaarde:

De actuele kostprijs wijkt af van de vervangings- waarde, omdat de actuele kostprijs kijkt naar de ac- tuele verkrijgingsprijs of vervaardigingsprijs van het actief dat in bezit is van de rechtspersoon, terwijl dit actief bij toepassing van de vervangingswaarde wordt gewaardeerd tegen het bedrag dat nodig is om een ander actief te kopen waarmee de rechts- persoon het bestaande actief wil vervangen. Het nieuwe vervangende actief kan afwijken van het huidige actief, bijvoorbeeld een machine met ande- re kenmerken en capaciteiten dan de aanwezige machine. Bij de bepaling van de vervangingswaar-

de dient het vervangende actief een in economisch opzicht gelijke betekenis te hebben voor de bedrijfsuitoefening. Indien het vervangende actief een ander actief is dan het aanwezige actief, dient de aankoopprijs van het vervangende actief te worden gecorrigeerd indien en voor zover de economische betekenis van het vervangende actief afwijkt van dat van het aanwezige actief, bijvoorbeeld voor verschillen in capaciteit tussen de vervangende machine en het huidige actief. Bij de actuele kostprijs wordt in het geheel niet gekeken naar het mogelijke vervangende actief.

Deze toelichting is belangrijk omdat een argeloze lezer van het gewijzigde BAW anders zou kunnen denken dat 'actuele kostprijs' en 'vervangingswaarde' synoniemen zijn. Dat blijkt niet de bedoeling te zijn, en het verschil draait om de vraag van identieke of niet-identieke vervanging. Dat is een serieus onderwerp waarover in oudere jaargangen van dit blad grondig is gedebatteerd. Het lijkt dus de moeite waard deze wijziging nader te beschouwen. Ik doe dit aan de hand van drie vragen die achtereenvolgens aan de orde komen:

- Hoe is de vervangingswaarde ook alweer in de Nederlandse wetgeving terecht gekomen?
- Is met de Richtlijn Jaarrekening de mogelijkheid om vervangingswaarde toe te passen inderdaad verval-
- Hoe moet de vervanging van 'vervangingswaarde' door 'actuele kostprijs' beoordeeld worden met het oog op het probleem van identieke en niet-identieke vervanging?

Met deze drie vragen is de opbouw van het artikel in de paragrafen 2 tot en met 4 gegeven. Paragraaf 5 rondt de bespreking af met enkele conclusies.

2 Hoe zat het ook alweer met de vervangingswaarde in Nederland?

Door de hoge inflatie tijdens en na de Eerste Wereldoorlog werd het bedrijfsleven nadrukkelijk met de beperkingen van winstbepaling op basis van historische kostprijs geconfronteerd. Dit was zeker het geval in Duitsland dat door hyperinflatie werd geteisterd, maar ook in Nederland stegen de prijzen flink. Het is begrijpelijk dat winstbepaling een kernthema werd in de academische discipline van de 'bedrijfseconomie' die in de jaren '20 zowel in Duitsland als in Nederland in opkomst was. Of de ontwikkelingen in Nederland origineel waren of slechts een afspiegeling van de zeer actieve Duitse literatuur op dit gebied kan voor het doel van dit artikel buiten beschouwing blijven (zie onder andere Camfferman, 1994). Feit is dat rond het midden van de twintigste eeuw als vaststaand werd beschouwd dat 'de vervangingswaardeleer' een belangrijk onderdeel uitmaakte van het corpus van Nederlandse bedrijfseconomische theorie. De opkomst

van de Nederlandse vervangingswaardeleer is onlosmakelijk verbonden aan de naam van Théodore Limperg, die de theorie zag als een fundamentele bouwsteen in zijn poging om een omvattende en geïntegreerde theorie van de economische vraagstukken rond de bedrijfshuishouding op te bouwen.² Limperg positioneerde zijn vervangingswaardeleer dan ook nadrukkelijk als een wetenschappelijk zuivere theorie, het resultaat van deductie uit fundamentele aannames, en niet als een pragmatisch antwoord op inflatievraagstukken. In Limperg's visie volgt de noodzaak van waardering, winstbepaling, kostprijsbepaling en dus ook prijsbeleid op basis van vervangingswaarde uit de economische rationaliteit van het handhaven van de positie van het individuele bedrijf in het geheel van de maatschappelijke voortbrenging. Door cijfers op basis van historische kostprijs te gebruiken riskeert de ondernemer economisch suboptimaal te handelen, wat niet alleen nadelig is voor hemzelf maar, en dat woog voor Limperg misschien nog wel zwaarder, ook strijdig is met een bijna ethisch geladen verplichting jegens de maatschappij tot economische optimalisering. Als het economisch rationeel is om het bedrijf voort te zetten omdat onder de huidige prijsverhoudingen de opbrengstwaarde van de productie groter is dan de vervangingswaarde van de opgeofferde productiemiddelen, dan rust er op de ondernemer ook een daadwerkelijke *vervangingsverplichting*, waaruit als vanzelf de verplichting volgt om te calculeren op basis van vervangingswaarde. Deze hoge opvatting van de vervangingswaarde werd zeker niet algemeen gedeeld, maar het bestaan van een dergelijke theorie, waarin aanstaande accountants grondig werden onderwezen, hielp waarschijnlijk wel om de vervangingswaarde op pragmatische gronden in de praktijk geaccepteerd te krijgen. In de jaren '50 en '60 werd waardering tegen vervangingswaarde door verschillende ondernemingen toegepast, waarvan Philips zonder twijfel het meest aansprekende voorbeeld was.

In academische kringen werd intussen in diezelfde naoorlogse periode het debat over de vervangingswaarde voortgezet. Naar aanleiding van een bijdrage van F.L. van Muiswinkel (1958) over 'schoonheidsgebreken in de vervangingswaardeleer' wordt naar deze literatuur uit de jaren '40 tot '60 soms wel verwezen als de 'schoonheidsgebrekendiscussie'. Dat is historisch niet geheel juist omdat de discussie al vóór 1958 werd gevoerd en zich niet beperkte tot de door Van Muiswinkel aangesneden punten. De benaming geeft echter goed weer dat er brede sympathie bestond voor de vervangingswaardegedachte. Dat het nog niet zo eenvoudig bleek om een theoretisch sluitende basis hiervoor te formuleren die ook nog eens houvast kon geven aan de praktijk werd daarom eerder met enige spijt dan met tevredenheid geconstateerd.³

Wat nog niet zo moeilijk was, was de constatering dat 'vervangingswaardeleer' een vlag was die de lading niet helemaal dekte. Ook in het werk van Limperg was al aandacht voor de vraag wat er moest gebeuren wanneer vervanging niet meer economisch rationeel was. Terugkeer naar de nimmer theoretisch te rechtvaardigen historische kostprijs was dan geen optie. De waarde diende in dat geval gelijk gesteld te worden aan de nog met het actief te behalen opbrengsten, die dan per definitie lager waren dan de vervangingswaarde. Opnieuw gereedeneerd vanuit economische rationaliteit was deze opbrengstwaarde dan de hoogste van de directe opbrengstwaarde (opbrengst bij afstoting) en de indirecte opbrengstwaarde, dat wil zeggen de nog te ontvangen opbrengsten bij voortgezet gebruik. Met andere woorden, er was sprake van een 'gecoördineerd waardebegrip' dat meestal maar niet altijd zou samenvallen met vervangingswaarde. Voor dit samengestelde waardebegrip kwam geleidelijk aan de benaming 'actuele waarde' in zwang.⁴

Veel lastiger waren de vragen rond de onbepaaldheid van de actuele waarde. Dat de indirecte opbrengstwaarde van veel individuele activa theoretisch onbepaald was (om dezelfde redenen waarom het vandaag de dag gemeengoed geworden is om bijzondere waardeverminderingen te bepalen op het niveau van kasgenererende eenheden) was ook al voor Limperg duidelijk.⁵ Dat probleem was echter te overzien zolang verondersteld kon worden dat de actuele waarde in de regel zou samenvallen met de vervangingswaarde. Maar ook de vervangingswaarde bleek een enigszins ongrijpbaar begrip te zijn zodra de voorbeelden complexer werden dan voorraden koffiebonen, en bedrijfseconomen oog kregen voor de gevolgen van bijvoorbeeld technische ontwikkeling. Hiermee deed het probleem van de niet-identieke vervanging zijn intrede. Hoe moest de vervangingswaarde bepaald worden wanneer duidelijk was dat de ondernemer bij eventuele vervanging niet een identiek activum zou aanschaffen, maar bijvoorbeeld een modernere machine met niet alleen een grotere capaciteit, maar waarmee ook nieuwe typen producten konden worden vervaardigd? In hoeverre viel de nieuwe machine dan onder de 'vervangingsverplichting', met consequenties voor de winstbepaling, en in hoeverre was er sprake van een toekomstige uitbreidingsinvestering of het starten van nieuwe activiteiten die 'slechts' een toekomstig financieringsvraagstuk met zich mee zouden brengen? Limperg's gedachte dat de winstbepaling primair tot doel had om de uitkeerbare vermogenstoename te bepalen was nuttig om in het vizier te krijgen dat winst bepaald wordt door de vermogenstoename af te zetten tegen een benchmark (instandhoudingsdoelstelling). Maar wat er dan precies in stand gehouden moet worden voordat sprake is van winst (de fysieke productiecapaciteit? de toe-

komstige inkomensstroom?) bleek een lastig vraagstuk.

Rond 1970 begon zich een consensus te vormen dat het zoeken naar een sluitende theoretische fundering van een objectief winstbegrip een hopeloze onderneming was. Het pre-advies waarin R. Burgert voor de Accountantsdag van 1967 de theoretische problemen van de vervangingswaardeleer nog eens op een rij zette wordt hierbij vaak als een mijlpaal beschouwd (Burgert, 1967). Dit verhinderde echter niet dat in de verslaggevingspraktijk de toepassing van actuele waarde gestaag toenam, iets waaraan de oplopende inflatie niet vreemd zal zijn geweest. Ook internationaal stond 'inflation accounting' in de jaren '70 volop in de belangstelling, en het NIVRA was actief om de Nederlandse ervaring met actuele waarde in de jaarrekening internationaal onder de aandacht te brengen. Daarbij verschoof het accent van theoretisch zuivere winstbepaling naar praktische verrijking van de informatiewaarde van de jaarrekening door het incorporeren van actuele waarden op basis waarvan verschillende componenten van het resultaat zichtbaar konden worden gemaakt (gerealiseerde en ongerealiseerde waardeinstijgingen, financieringswinsten, en dergelijke). Eenzelfde pragmatische inslag was zichtbaar in de verslaggevingspraktijk waarin ondernemingen zo goed en zo kwaad als het ging zich behielpen met indexcijfers, taxaties en dergelijke om actuele waarden voor de jaarrekening te bepalen (Klassen, 1975).

Het voorgaande speelde zich af zonder enige sturing door wettelijke voorschriften voor de jaarrekening, die overigens tot de Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen (WJO, 1970) nagenoeg geheel ontbraken. Maar ook in de WJO onthield de overheid zich bewust van het geven van voorschriften voor de waardering van activa, anders dan de bepaling dat deze waardering moest geschieden volgens normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd. De wetgever was zich zeker bewust van zowel de academische discussies over actuele waarde als de experimenten hiermee in de praktijk, maar voelde geen behoefte zich hier vroegtijdig in te mengen.

Dit werd anders als gevolg van de Europese harmonisatie van het vennootschapsrecht, in het bijzonder de Vierde Richtlijn (1978) waarin bepalingen voor de jaarrekening werden vastgelegd. Het uitgangspunt van de Vierde Richtlijn was waardering op basis van historische kosten, maar niet het minst door aandringen vanuit Nederland werd in de Vierde Richtlijn een lidstaattoptie opgenomen (artikel 33 lid 1) op grond waarvan lidstaten konden toestaan of vereisen dat waardering van vaste activa met een beperkte gebruiksduur en van voorraden kon plaatsvinden 'op basis van de vervangingswaarde'. Daarbij werd het aan de lidstaten overgelaten om de 'inhoud, grenzen en wijze van toepas-

sing' van deze alternatieve waarderingsmethode nader te regelen.

In Nederland werd dit ingevuld door in het Burgerlijk Wetboek (waar de bepalingen van de WJO inmiddels terecht gekomen waren) voor te schrijven dat, naast de verkrijgings- of vervaardigingsprijs, ook de 'actuele waarde' in aanmerking kwam als waarderingsgrondslag voor materiële en financiële vaste activa en voorraden (art. 384 lid 1). Hoewel dit misschien niet zo expliciet uit de wettekst blijkt als mogelijk zou zijn geweest, is duidelijk dat hiermee primair bedoeld werd op stelselmatige toepassing van deze grondslag, zodat de actuele waarde van activa in beginsel op elke balansdatum opnieuw bepaald wordt. De nadere uitwerking werd gegeven in een Besluit Waardering Activa (1983), waarin de actuele waarde werd gedefinieerd als hetzij de vervangingswaarde, hetzij de bedrijfswaarde (indirecte opbrengstwaarde) of de opbrengstwaarde (directe opbrengstwaarde). De keuze tussen de drie was niet vrij, maar werd afhankelijk gemaakt van de vraag of 'redelijkerwijs moet worden aangenomen' dat een activum wel of niet vervangen zal worden. Door de beslissing om al dan niet te vervangen in feite exogeen te maken omzeilde de wetgever lastige vragen naar de relatie tussen waardering en instandhoudingsdoelstelling. De vervangingswaarde was gedefinieerd als 'het bedrag dat nodig zou zijn om in de plaats van een goed dat bij de bedrijfsuitoefening is of wordt gebruikt, verbruikt, of voortgebracht een ander goed te verkrijgen of te vervaardigen dat voor de bedrijfsuitoefening een in economisch opzicht gelijke betekenis heeft' (artikel 2). Hiermee lag het probleem van de niet-identieke vervanging open op tafel, maar de toevoeging dat de vervangingswaarde, bedrijfswaarde en opbrengstwaarde 'zo nodig geraamd' worden bood voldoende ruimte aan pragmatische oplossingen.

De formulering van artikel 384 boek 2 BW in termen van actuele waarde als mogelijke waarderingsgrondslag naast de verkrijgings- of vervaardigingsprijs is sindsdien niet wezenlijk aangepast. Wel werd het Besluit Waardering Activa in 2005 vervangen door het Besluit Actuele Waarde. Deze wijziging werd ingegeven door de noodzaak om de wettelijke regeling inzake de jaarrekening aan te passen met het oog op de verplichte of vrijwillige toepassing van International Financial Reporting Standards (IFRS) die in dat jaar werd ingevoerd. Het begrip 'actuele waarde' speelt in IFRS geen rol, maar het begrip fair value (reële waarde) des te meer. Het begrip fair value heeft ook een hele ontwikkeling doorgemaakt (zie onder andere Camfferman en Van der Wel, 2003), maar valt in elk geval begripsmatig niet samen met het begrip 'actuele waarde' zoals dat zich in Nederland ontwikkelde, noch met één van de deelbegrippen (vervangingswaarde of (in)directe opbrengstwaarde). Fair value is in essentie een geïdealiseerde marktwaarde, wat betekent dat de specifieke omstandigheden van de waarderende onderne-

ming in principe geen rol spelen bij de bepaling van fair value. Bij de actuele waarde zoals dit in Nederland steeds werd begrepen was dit wel het geval. Dit betekende bijvoorbeeld dat de directe opbrengstwaarde in Nederland altijd werd begrepen in lijn met het begrip 'net realisable value' uit IFRS, een begrip dat nadrukkelijk onderscheiden wordt van fair value (IAS 2.7). Hoewel fair value dus begripsmatig niet aan actuele waarde verwant was koos de wetgever er voor om het begrip actuele waarde te herdefinieren tot een 'breed waardebegrip', als tegenhanger van de verkrijgings- of vervaardigingsprijs (Memorie van Toelichting Besluit Actuele Waarde 2005). Onder de naam 'marktwaarde' kreeg fair value ook een plaats binnen dit begrip, naast de al bestaande drie waardebegrippen. Het idee van een algemeen toepasselijk 'gecoördineerd waardebegrip' werd losgelaten. In plaats daarvan werd de keuze voor een waardebegrip in eerste instantie bepaald door de aard van de post, zodat financiële instrumenten in principe tegen marktwaarde en agrarische voorraden in principe tegen opbrengstwaarde gewaardeerd moesten worden. Voor (im)materiële vaste activa gold waardering tegen vervangingswaarde of lagere bedrijfswaarde, tenzij besloten was tot verkoop van het actief, in welk geval de opbrengstwaarde van toepassing werd (BAW 2005, artikel 7). De definitie van de vervangingswaarde werd niet gewijzigd. In de memorie van toelichting werd gewezen op het belang dat in het verleden gehecht werd aan toepassing van de vervangingswaardetheorie op vaste activa en voorraden, met de constatering: 'In de huidige tijd is de behoefte aan toepassing van deze benadering nog maar bij een beperkt aantal ondernemingen aanwezig, zowel door de geringe inflatie als door een andere wijze van financieren van ondernemingen'. Dat was waarschijnlijk een terechte constatering. Onder beursgenoteerde ondernemingen piekte het gebruik van actuele waarde waarschijnlijk in de vroege jaren '80, toen rond 50% van de ondernemingen in elk geval sommige activa op een of andere vorm van actuele waarde waardeerden, en zo'n 80% van de ondernemingen in elk geval enige informatie over actuele waarde in de toelichting gaven (Camfferman, 1996, pp. 217-229). In de jaren '90 was dit sterk teruggelopen (Camfferman, 1998). Over de mate van toepassing door niet-genoteerde ondernemingen is niet veel bekend, maar deze is waarschijnlijk nooit hoog geweest (zie Limperg Instituut, 1986).

De tussenconclusie kan dus zijn dat het elimineren van 'vervangingswaarde' uit het Besluit Actuele Waarde in 2015, ten gunste van 'actuele kostprijs', het einde betekent van een lange traditie waarin, binnen een breder begrip 'actuele waarde', het begrip 'vervangingswaarde' centraal stond in het nadenken over de waardering van activa in de jaarrekening. Dat die traditie inmiddels niet heel erg levendig meer was maakt

het gevoel van afscheid waarschijnlijk minder acuut. Dat neemt niet weg dat het nuttig is om nog stil te staan bij twee vragen: om te beginnen is er de historische vraag of het inderdaad de Europese wetgever geweest is die uiteindelijk een streep door de vervangingswaarde heeft gehaald? De meer praktische vraag is of aannemelijk is of we met het begrip actuele kostprijs, dat kennelijk bedoeld is als antwoord op het sinds lang onderkende probleem van de niet-identieke vervanging, beter af zijn dan met de vervangingswaarde.

3 Is vervangingswaarde 'vervallen' met de Richtlijn Jaarrekening?

Op het eerste gezicht is het niet evident dat de Richtlijn Jaarrekening waardering tegen vervangingswaarde uitsluit. Het betreffende artikel 7 van de Richtlijn heeft als titel 'Alternatieve waarderingsgrondslag voor vaste activa tegen geherwaardeerde bedragen', en luidt als volgt:

1. In afwijking van artikel 6, lid 1, punt i) [aanschaffings- of vervaardigingsprijs, KC], kunnen de lidstaten toestaan of voorschrijven dat alle ondernemingen, of bepaalde categorieën ondernemingen, vaste activa tegen geherwaardeerde bedragen waarden. Indien het nationale recht in waardering tegen geherwaardeerde bedragen voorziet, dan worden ook de inhoud, de grenzen en de regels voor de toepassing van deze methode volgens dat recht bepaald.

De leden 2 en 3 bevatten vervolgens nadere voorschriften over de verwerking van herwaarderingsreserves en de presentatie van afschrijvingen en andere waardecorrecties (zoals impairment) in situaties wanneer activa worden opgenomen tegen geherwaardeerde bedragen, maar geven geen verdere aanwijzingen over het te gebruiken waardebegrip in geval van herwaardering. De verwijzing naar nationale voorschriften waarin de 'inhoud' van 'deze methode' nader wordt uitgewerkt lijkt ook nogal open te zijn geformuleerd.

De considerans bij de Richtlijn Jaarrekening (nummer 18) wijst ook niet op een duidelijke beperking van het waardebegrip:

Om de betrouwbaarheid van de in financiële overzichten vervatte informatie te waarborgen, moeten de in de jaarlijkse financiële overzichten opgenomen posten worden gewaardeerd volgens het beginsel van aanschaffingsprijs of vervaardigingskosten. De lidstaten moeten evenwel kunnen toestaan of voorschrijven dat ondernemingen hun vaste activa herwaarden, zodat de gebruikers van financiële overzichten over meer relevante informatie kunnen beschikken.

Het is duidelijk dat de Richtlijn Jaarrekening veel waarde hecht aan waardering tegen aanschaffingsprijs of vervaardigingskosten, en dat herwaardering bedoeld

is als uitzondering op deze regel. Maar daarmee is nog niet duidelijk dat vervangingswaarde niet langer acceptabel is als grondslag voor herwaardering. Het is alleen de wetsgeschiedenis die aanleiding kan geven om dit in artikel 7 van de Richtlijn te lezen. Om dit te zien is het nuttig om eerst terug te gaan naar de bepaling uit de Vierde Richtlijn (artikel 33) die vervangen is door artikel 7 in de Richtlijn Jaarrekening:

1. De Lid-Staten kunnen bij de Commissie verklaren dat zij zich [...] de mogelijkheid voorbehouden voor alle vennootschappen toe te staan of voor te schrijven dat:

a) materiële vaste activa met een beperkte gebruiksduur en voorraden worden geherwaardeerd op basis van de vervangingswaarde;

b) de posten in de jaarrekening, met inbegrip van het eigen vermogen, worden gewaardeerd volgens andere methoden dan die bedoeld sub a), ten einde rekening te houden met de inflatie;

c) materiële vaste activa alsmede financiële vaste activa worden geherwaardeerd.

Komen waarderingsmethoden als bedoeld sub a), b) of c) in het nationale recht voor, dan dienen daarin ook de inhoud, de grenzen en de wijze van toepassing van deze methoden nader te worden geregeld.

Net als in de Richtlijn Jaarrekening bevatten de overige leden van artikel 33 nadere bepalingen over het gebruik van herwaarderingsreserves en presentatie van waardecorrecties zoals afschrijvingen, zonder verdere inhoud te geven aan de te gebruiken waarderingsgrondslagen. Het is echter plausibel om artikel 33 als volgt in de historische context te lezen: waardering op basis van de vervangingswaarde (methode a) is in de Vierde Richtlijn terecht gekomen op aandringen van Nederland waar, zoals boven aangegeven, waardering tegen vervangingswaarde rond 1970 volop in de belangstelling stond. Het opnemen van andere methoden om rekening te houden met inflatie (methode b) volgde uit aandringen van met name het Verenigd Koninkrijk waar in diezelfde tijd niet alleen belangstelling bestond voor herwaardering op basis van specifieke prijsstijgingen (replacement cost, current cost) maar ook voor herwaardering op basis van algemene prijsindices (inflation adjustments). De oorsprong van letter c) ('herwaardering') is minder eenduidig, maar wel is duidelijk dat hiermee indertijd *incidentele* herwaarderingsbedoeld werden, in tegenstelling tot de periodieke herwaardering zoals bedoeld bij de vervangingswaarde.⁶ Ik houd het voor mogelijk dat de associatie van methode c) met incidentele waarderingsbedoeld later niet altijd meer zo scherp is gezien.

Het is zonder meer duidelijk dat Nederland de optie van artikel 33 lid 1 letter a) heeft willen implementeren. De mate waarin dit ook geldt voor de incidentele herwaarderingsbedoeld van letter c) is minder duidelijk. Zulke inciden-

tele herwaarderingen kwamen vóór de invoering van de Vierde Richtlijn ook wel voor (Klaassen, 1975, pp. 94-95). De oorspronkelijke versie van IAS 16 (1982) voorziet ook in deze mogelijkheid. Het is moeilijk om incidentele herwaarderingen principieel te onderbouwen, en voor zover mij bekend heeft niemand dat in Nederland in de jaren '40 tot '70 geprobeerd. Ik vermoed dat in de praktijk incidentele herwaarderingen wel acceptabel werden gevonden als een stap in de richting van meer systematische toepassing van de vervangingswaardeleer. De invoeringswet Vierde Richtlijn bracht voor het eerst expliciete bepalingen over waardering in de wetgeving, inclusief het vereiste van stelselmatigheid. Sindsdien presenteert de wet, in elk geval voor materiële vaste activa, de keuze van een waarderingsgrondslag als een keuze tussen historische kostprijs, zonder meer, of actuele waarde op basis van periodieke herwaardering. De wetsgeschiedenis maakt duidelijk dat incidentele herwaarderingen niet categorisch werden uitgesloten, maar dat deze werden gezien als uitzondering in situaties waar zo'n herwaardering nodig was om aan het centrale inzichtvereiste te kunnen voldoen. Dit betreft dus eerder een restrictie op de mogelijkheid om historische kosten toe te passen dan een volwaardige alternatieve grondslag. Dat neemt niet weg dat incidentele herwaarderingen bleven voorkomen en waarschijnlijk nog steeds voorkomen.⁷

Zoals boven beschreven heeft de Nederlandse wetgever artikel 33 lid 1 letter a (en, in bovenbedoeld beperkte zin, letter c) geïmplementeerd door niet zozeer waardering tegen vervangingswaarde te regelen, maar waardering tegen actuele waarde, waaronder dan in voorgeschreven omstandigheden waardering tegen vervangingswaarde was begrepen. Kennelijk werd het toentertijd niet als bezwaarlijk gezien om het begrip 'vervangingswaarde' in de Vierde Richtlijn niet strikt letterlijk te nemen.

Het consultatiedocument (2009) waarmee de Europese Commissie de aftrap gaf voor de vervanging van de Vierde en Zevende Richtlijn door de Richtlijn Jaarrekening zegt over de alternatieve waarderingsgrondslagen het volgende:

CLARIFY CERTAIN VALUATION RULES

This review was not intended to fundamentally change current accounting principles, and hence few changes will be proposed to existing valuation rules. However, the Commission would like to hear stakeholders' views on two possible amendments:

- The removal of 'last in, first out' (LIFO) as a permitted stock valuation method. Respondents to the consultation have said it is no longer used in practice.
- Eliminate some outdated derogation possibilities in Article 33 (e.g. allowing the use of the replacement value method, methods to take into account inflation) by more modern wording.

Ook hier kan worden opgemerkt dat de Vierde Richtlijn letterlijk genomen niet sprak van een 'replacement value method', wat een specifiek begrip suggereert dan 'herwaarderen op basis van de vervangingswaarde'. Desondanks zal waarschijnlijk niemand bestrijden dat het soort waarderingen waar de Vierde Richtlijn losjes op doelde in Nederland en de rest van de EU niet veel meer werd toegepast, en hetzelfde geldt voor alle vormen van inflation accounting. Het woord "eliminate" in combinatie met "replacement value method" lijkt ook op het eerste gezicht wel duidelijk, maar wat betekent "eliminate ... by more modern wording"? Zou het kunnen zijn dat hier gewoon te haastig geformuleerd is, en dat hier eigenlijk iets bedoeld is in de zin van "eliminate unnecessarily complex wording of derogation possibilities that mainly represent a past state of affairs, and to replace it by more modern wording"?

De toelichting bij het wijzigingsvoorstel voor de jaarrekeningrichtlijn stelt het als volgt (p. 10):⁸

In Article 6 [i.e. 7] the option for Member States to allow revaluation accounting for fixed assets, as an alternative to historic cost accounting is retained whilst, to ensure greater harmonisation of valuation bases, the Member State options that allowed replacement cost accounting and inflation methods of accounting methods have been removed.

Dit kan zo gelezen worden dat van de drie opties uit artikel 33 Vierde Richtlijn er twee (a en b) geschrapt zijn, waardoor alleen optie c) overblijft. Het schrappen van opties is een voor de hand liggende manier om grotere harmonisatie te bereiken. Maar optie c) had zoals gezegd oorspronkelijk betrekking op *incidentele* herwaarderingen. Is het dan de bedoeling geweest dat voortaan alleen incidentele herwaarderingen toegestaan zouden zijn? Zonder verdere informatie over wat de Commissie bedoelde met 'revaluation accounting' komen we daar niet achter. Wanneer we de verschillende manieren waarop artikel 7 gelezen kan worden nog eens op een rijtje zetten komen we tot het volgende:

(1) De Commissie heeft inderdaad bedoeld dat artikel 7 alleen nog over incidentele herwaarderingen gaat. De implicatie is niet dat periodieke herwaardering van activa niet meer mogelijk is, maar dat dit voortaan alleen kan op basis van fair value (reële waarde). Hierover zijn uitgebreide bepalingen opgenomen in een afzonderlijk artikel 8 waaruit blijkt dat lidstaten er ook voor kunnen kiezen om fair value niet alleen voor financiële activa voor te schrijven of toe te staan, maar ook voor niet-financiële activa. Een dergelijke lezing past in een beeld waarin de Commissie graag wil convergeren met IFRS, waarin periodieke herwaardering van activa tegen iets anders dan fair value ook niet voorkomt.

(2) De Commissie heeft in artikel 7 een algemeen geformuleerde lidstaatoptie willen geven voor al dan niet periodieke herwaardering tegen iets anders dan fair

value. Zo'n zeer breed geformuleerde optie is moeilijk te rijmen met het streven naar harmonisatie, maar de Commissie kan gedacht hebben dat er hier en daar nog toepassingen zoals actuele waarde voorkomen, en dat het volledig uitsluiten van deze mogelijkheid een stap te ver zou zijn geweest. De Commissie kan ook bedoeld hebben om het geheel van het oude artikel 33 lid 1 kernachtiger te formuleren, zonder de omslachtige en inderdaad verouderde verwijzingen naar vervangingswaarde en inflation accounting, maar niet met de bedoeling om systematische herwaardering tegen iets anders dan fair value uit te sluiten.

(3) De Commissie heeft in artikel 7 een lidstaattoptie willen geven waarin periodieke herwaardering is toegestaan, maar dan niet op basis van fair value (wat in artikel 8 is geregeld) en niet op basis van vervangingswaarde (wat dan categorisch zou zijn uitgesloten).

Lezing (3) is dan de door de Nederlandse wetgever gekozen lezing, maar het lijkt mij dat deze het minst plausibel is. Het is moeilijk in te zien waarom de Commissie wel vervangingswaarde zou willen uitsluiten, maar verder in artikel 7 de weg vrij zou willen laten om alle denkbare waardebegrippen toe te passen, anders dan fair value. En gesteld al dat dit het doel van de Commissie was, waarom zou men artikel 7 dan zo geformuleerd hebben dat het verbod op vervangingswaarde alleen uit de wetsgeschiedenis zou zijn op te maken? De tussenconclusie lijkt dan gerechtvaardigd dat de Nederlandse wetgever hetzij te ver is gegaan, door vervangingswaarde te elimineren als mogelijke invulling van 'herwaardering' (periodiek of incidenteel), of niet ver genoeg is gegaan, door niet de gehele mogelijkheid van periodieke herwaardering tegen iets anders dan fair value uit de Nederlandse wetgeving te schrappen. Ook is het opmerkelijk dat het begrip actuele waarde kennelijk wel gehandhaafd mag blijven, ondanks dat dit noch in de Vierde Richtlijn noch in de Richtlijn Jaarrekening genoemd werd.

4 Actuele kostprijs en niet-identieke vervanging

Wanneer we het voorgaande combineren kunnen we vaststellen dat (a) in Nederland, en overigens ook elders, een lange traditie bestaat van grondige en genuanceerde reflectie op de verschillende mogelijke waarderings- en winstbepalingsstelsels maar dat (b) de wetsgeschiedenis van de Richtlijn Jaarrekening geen enkele aanwijzing geeft dat op Europees niveau in het recente verleden getracht is op een vergelijkbaar fundamenteel niveau te denken over de formulering van artikel 7 van de Richtlijn. Hoewel er in de internationale literatuur ruimschoots voldoende aanknopingspunten te vinden zijn voor een dergelijke fundamentele reflectie is dit geen verwijt aan de Europese Unie: het lijkt me duidelijk dat het doel van het herschrijven van de Vierde en Zevende Richtlijn tot de Richtlijn Jaarrekening beperkt en pragmatisch was: stroomlijnen, ver-

eenvoudigen, lastenverlichting en actualiseren, maar geen fundamentele herbezinning.⁹

Verder staat niet ter discussie dat de Nederlandse wetgever de mogelijkheid en ook de plicht heeft om de invulling van 'herwaardering' volgens artikel 7 nader te regelen, zij het dan dat zoals boven betoogd niet zo duidelijk is of dat alleen betrekking heeft op incidentele herwaardering dan wel ook op periodieke herwaardering. Maar het is dan ook aan de Nederlandse wetgever om de keuze voor actuele kostprijs als invulling hiervan te motiveren, omdat een dergelijke keuze, laat staan de motivering hiervoor, niet vanuit Europa wordt aangereikt.

In de Memorie van Toelichting bij het gewijzigde BAW ontbreekt deze motivering echter. De toelichting op de keuze voor actuele kostprijs is in feite beperkt tot de constatering dat de mogelijkheid om tegen actuele waarde te waarden niet wordt gewijzigd, maar dat actuele waarde nu wordt ingevuld op basis van actuele kostprijs in plaats van vervangingswaarde (nog steeds in combinatie met bedrijfswaarde en opbrengstwaarde). Verder bevat de Memorie van Toelichting een op zich duidelijke uiteenzetting van het verschil tussen actuele kostprijs en vervangingswaarde.

Mogelijk is gedacht dat verdere toelichting ook niet nodig is omdat na eliminatie van alle alternatieven de actuele kostprijs zo ongeveer de enige overgebleven mogelijkheid is. Verschillende vormen van 'exit value' hebben al hun plaats in de Nederlandse wetgeving (marktwaaarde, opbrengstwaarde, bedrijfswaarde), dus er blijft binnen het begrip actuele waarde alleen nog plaats over voor een vorm van 'entry value'. Als vervangingswaarde afvalt onder de veronderstelling dat dit niet meer is toegestaan komen we vanzelf uit op iets als actuele kostprijs, in het BAW gedefinieerd als actuele inkoopprijs (of de actuele vervaardigingskosten) verminderd met de afschrijvingen (artikel 2).

Helemaal dwingend is deze logica niet, omdat in principe geen sprake is van een binaire keuze maar van positiebepaling op een spectrum van 'entry values'. Actuele kostprijs is dan een positie aan een uiterste kant van het spectrum waarbij het gaat om de actuele prijs van het actief zoals dat nu in het bezit van de onderneming is. Doorschuivend naar de andere kant van het spectrum zouden we achtereenvolgens tegenkomen de waardering op basis van de huidige kostprijs van: identieke fysieke prestaties maar niet door precies hetzelfde activum, vergelijkbare fysieke prestaties op basis van een verbeterde versie van de onderliggende techniek, equivalente prestaties op basis van een andere onderliggende techniek, al dan niet identieke fysieke prestaties voor de productie van niet-identieke maar equivalente of verbeterde eindproducten, of uiteindelijk prestaties, van welke aard dan ook, die leiden tot een equivalente inkomstenstroom (zie bijvoorbeeld Whittington, 1983, pp. 116-121).

Praktisch gesproken kan ik mij echter voorstellen dat de keuze tussen actuele kostprijs van het huidige activum en vervangingswaarde waarbij enige mate van equivalentie wordt toegelaten wel als een binaire keuze wordt beschouwd. Maar ook dan is het wat onbevredigend om alleen maar te constateren dat actuele kostprijs de enige overgebleven optie is, zonder te beargumenteren waarom informatie op basis van actuele kostprijs nuttig zou kunnen zijn. Een logisch denkbare uitkomst was ook geweest dat de Nederlandse wetgever geconcludeerd had dat zonder vervangingswaarde de aardigheid van actuele waarde er af is, en dat dus de mogelijkheid om tegen actuele waarde te waarderen integraal uit de Nederlandse wet zou zijn geschrapt.

Wat de Nederlandse wetgever dus had kunnen doen is onder woorden brengen wat voor soort inzicht waardering tegen actuele kostprijs zou kunnen geven. Daarbij had de wetgever kunnen aanvoeren zich in goed gezelschap te bevinden. In *The Theory and Measurement of Business Income*, een klassieke bijdrage aan de theorie van de ondernemingswinst, pleiten Edwards en Bell (1961, pp. 285-286) voor waardering tegen de 'current cost' van de bestaande activa inclusief de stand van de daarin belichaamde techniek. Hun argumentatie steunt op de waarde van het winstcijfer als indicator van de efficiency van het huidige productieproces. Dat wil zeggen, op basis van actuele kostprijs kan een operationeel resultaat of een operationele marge bepaald worden op basis van de stand van de techniek zoals verwerkt in de huidige activa, maar aangepast aan actuele prijzen. Een dalende operationele marge geeft dan het signaal af dat de onderneming niet meer optimaal produceert.

Bijvoorbeeld: een onderneming produceert met een oude machine die indertijd voor 100 in opdracht is vervaardigd. Een zelfde machine zou ook nu nog wel vervaardigd kunnen worden, tegen een prijs van 300. Maar door nieuwe technieken zou het bij vervanging rationeel zijn een ander type machine te gebruiken waarvan de aanschaffingswaarde 400 is, en die tegen een veel lager energieverbruik kan produceren. Stel dat de kostprijs per eenheid op basis van de historische kostprijs 0,20 bedraagt (0,05 afschrijvingen plus 0,15 feitelijke energiekosten op basis van de oude techniek). Op basis van de actuele kostprijs is de kostprijs per eenheid 0,30 (0,15 afschrijvingen plus 0,15 energiekosten oude techniek). Concurrenten die al met de nieuwe techniek werken hebben een kostprijs per eenheid van 0,24 (0,20 afschrijvingen plus 0,04 energiekosten).¹⁰ Bij waardering op basis van historische kostprijs zou de onderneming per product dus 0,04 meer winst boeken dan de concurrentie. Dat lijkt gunstig, maar bij waardering tegen actuele kostprijs zou blijken dat dit verschil bestaat uit een negatief verschil op het operationele resultaat van 0,06 (0,24-0,30) en een

positieve gerealiseerde waardestijging van 0,10 (0,15-0,05: het verschil in afschrijvingen op basis van historische en actuele kostprijs). Omdat de gerealiseerde waardestijging niet permanent te handhaven is, wordt duidelijk dat de onderneming iets moet doen om op lange termijn levensvatbaar te blijven.

Dat is op zich een interessante gedachte, en in elk geval een andere motivering dan die van de klassieke vervangingswaarde op basis van de bepaling van de uitkeerbare winst.¹¹ Het lijkt me echter een heroïsche veronderstelling dat er ook maar een handvol ondernemingen in Nederland is die er belang aan hechten dat de jaarrekening op basis van Titel 9 boek 2 BW bruikbaar is als basis voor dit type analyse.

Ik vermoed daarom dat de keuze voor actuele kostprijs niet is ingegeven door een bepaalde visie op het winstbegrip, maar vanuit de wens om al te creatieve interpretaties te voorkomen van het 'in economisch opzicht van gelijke betekenis' waarmee de vervangingswaarde tot voor kort in het BAW werd gedefinieerd. Het lijkt immers zo eenduidig: 'Bij de actuele kostprijs wordt in het geheel niet gekeken naar het mogelijke vervangende actief.' (Memorie van Toelichting BAW, 2015).

Toch lijkt dat mij vooral een duidelijkheid in schijn. Dat ontleen ik enerzijds aan de Nederlandse ervaring dat ook in de hoogtijdagen van de vervangingswaarde dit begrip toch vaak maar 'bij benadering' werd toegepast.¹² Anderzijds wijs ik op de ervaring van de Financial Accounting Standards Board (FASB) en de International Accounting Standards Board (IASB) met het uitwerken van het begrip fair value in IFRS 13 en het Amerikaanse equivalent hiervan. Fair value is theoretisch wel scherp gedefinieerd, maar in de concrete uitwerking blijkt het toch nodig te zijn om gebruik te maken van benaderingen waarbij de bekende 'levels' 1, 2 en 3 een rol spelen.¹³ Ook duikt daarbij de 'current replacement cost method' op als mogelijke benadering van fair value (IFRS 13.B9), ondanks dat fair value toch echt als een opbrengstwaarde ('exit price') en niet als actuele kostprijs of vervangingswaarde ('entry price') gedefinieerd is. Ik vermoed dan ook dat bij daadwerkelijke toepassing van actuele kostprijs een vergelijkbare hiërarchie zal moeten worden gebruikt als bij fair value: als er waarneembare marktprijzen zijn voor identieke activa moeten die met voorrang gebruikt worden, maar in veel gevallen waar dat niet zo is zal de praktijk zich met kunst- en vliegwerk moeten redden op basis van wat er aan overige relevante informatie beschikbaar is.

Een andere manier om hetzelfde te zeggen is dat een onderneming die het BAW gewetensvol wil toepassen al snel in de problemen zal komen, of zal concluderen dat het allemaal de moeite niet waard is. Een kantoorgebouw uit de jaren '80 zit waarschijnlijk nog aardig vol met techniek en materialen die nu niet meer standaard leverbaar zijn. Misschien zit er nog wel asbest in, of zijn er andere aspecten van de constructie die bij

nieuwbouw niet meer toegepast mogen worden. Misschien is het mogelijk om uit te rekenen wat de constructie van een zelfde gebouw nu zou kosten, maar zo'n constructie kan al snel prohibitief duur zijn. Het is ten slotte niet voor niets dat veel activa niet vervangen worden door identieke activa. Maar dat betekent dat voor veel activa de bedrijfswaarde lager zal zijn dan de actuele kostprijs, zodat waardering tegen actuele waarde in veel gevallen zal neerkomen op waardering tegen bedrijfswaarde (BAW artikel 7). Of dat de bedoeling was van het BAW betwijfel ik, maar het zal in elk geval opnieuw praktische problemen opleveren: zoals eerder besproken is de bedrijfswaarde van veel activa onbepaald omdat ze niet zelfstandig kasstromen genereren. Natuurlijk is dit allemaal praktisch oplosbaar door bij de bepaling van de actuele kostprijs uit te gaan van een gangbare vierkante-meterprijs of een bouwkostenindex, maar dan zijn we volgens mij weer terug bij de vervangingswaarde.

Iets van de problemen bij de interpretatie van het begrip actuele kostprijs is te vinden in RJ-Uiting 2016-11 van juli 2016, waarin de Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ) voorstellen doet voor de verwerking van de actuele kostprijs in de *Richtlijnen voor de jaarverslaggeving*. De RJ probeert daarin terecht meer concrete aanwijzingen te geven dan het tamelijk beknopte BAW. Zo omschrijft het BAW de actuele kostprijs van aangekochte activa als 'de actuele inkoopprijs ... verminderd met afschrijvingen'. Dit zou de vraag kunnen oproepen of met 'actuele inkoopprijs' ook bedoeld kan zijn de inkoopprijs van een (tweedehands) actief van dezelfde leeftijd als het te waarderen actief, en dat de vermelding van 'afschrijvingen' alleen bedoeld is als techniek om zo'n tweedehandsprijs te kunnen schatten op het moment dat er niet daadwerkelijk handel in dergelijke activa plaatsvindt. De RJ stelt nu voor dat 'De actuele inkoopprijs van een actief dient te worden gebaseerd op het bedrag dat de rechtspersoon op de datum van herwaardering voor dat actief zou betalen bij verkrijging, indien het actief de ouderdom zou hebben zoals ten tijde van de oorspronkelijke verkrijging'. De consequentie is dus dat de 'afschrijvingen' niet alleen maar bedoeld zijn om in voorkomende gevallen de actuele inkoopprijs te kunnen schatten, maar altijd in mindering dienen te worden gebracht op de actuele inkoopprijs.¹⁴ Dat betekent dat als een luchtvaartmaatschappij in 1995 een nieuwe Fokker 100 heeft aangeschaft, de actuele kostprijs bepaald moet worden als de nieuwprijs van een Fokker 100 in 2016 verminderd met zo'n 20 jaar aan afschrijvingen. Het probleem is echter dat er sinds 1996 geen Fokker 100-toestellen meer worden geproduceerd en er dus geen nieuwprijzen beschikbaar zijn. Dat probleem wordt niet anders wanneer een luchtvaartmaatschappij in 2010 een Fokker 100 van veertien jaar oud heeft aangeschaft: er zijn in 2016 geen prijzen meer beschikbaar voor Fokker

100-toestellen van veertien jaar oud. In dat licht is begrijpelijk dat de Autoriteit Financiële Markten in zijn reactie op RJ-Uiting 2016-11 gevraagd heeft om nadere duiding van het begrip actuele kostprijs.¹⁵

5 Conclusie

In het voorgaande heb ik gerecapituleerd hoe de lange geschiedenis van nadenken over vervangingswaarde in Nederland zijn weerslag heeft gevonden in de bepalingen van Titel 9 boek 2 BW over actuele waarde en de nadere uitwerking daarvan in de opeenvolgende waarderingsbesluiten. Met het Besluit Actuele Waarde 2005 werd de band tussen Titel 9 en de traditionele visie op actuele waarde, waaronder begrepen vervangingswaarde, losser gemaakt: de wetgever toonde zich bewust van de invloed van de alternatieve visie op waardering belichaamd in het fair-value-begrip van IFRS, en van de inmiddels sterk afgenomen praktische betekenis van de traditionele actuelewaardetoepassing. In 2015 werd, met handhaving van de rol van actuele waarde in Titel 9, het actuelewaardebegrip aangepast door actuele kostprijs in de plaats van de vervangingswaarde te stellen. De Nederlandse wetgever beriep zich hiervoor op de Richtlijn Jaarrekening die, in tegenstelling tot de Vierde Richtlijn, waardering tegen vervangingswaarde niet langer zou toestaan. Ik heb aangegeven waarom het mij op grond van de geschiedenis van de Europese Richtlijnen niet waarschijnlijk voorkomt dat het de bedoeling van de Europese wetgever is geweest om, naast waardering tegen fair value, ook nog periodieke herwaardering toe te staan op basis van ongespecificeerde andere grondslagen zolang het maar niet om vervangingswaarde gaat.

De praktische betekenis van het voorgaande is beperkt in de zin dat (a) waardering tegen actuele waarde waarschijnlijk niet op grote schaal wordt toegepast en (b) voor zover het wordt toegepast, ik verwacht dat in de meeste gevallen er geen verschil zal zijn tussen actuele kostprijs en vervangingswaarde, of dat beide op basis van een min of meer grove benadering bepaald moeten worden die ongeveer op hetzelfde neer zal komen.

Toch meen ik dat we er met de introductie van de actuele kostprijs op achteruit zijn gegaan in termen van kwaliteit van wetgeving. Het lijkt misschien op het eerste gezicht een verbetering om met behulp van het begrip actuele kostprijs het probleem van niet-identieke vervanging te omzeilen, maar het probleem laat zich niet zomaar wegdefinieren. Vervangingswaarde op basis van niet-identieke vervanging kan leiden tot hypothetische cijfers in de jaarrekening, maar hetzelfde geldt voor actuele kostprijs op basis van identieke vervanging waarvan al zeker is dat deze nooit zal plaatsvinden. Bovendien hebben we nu een wettekst waarvan niet gemakkelijk is uit te leggen hoe deze zich verhoudt tot de Richtlijn Jaarrekening: de opbouw van de Nederlandse wetgeving rond het begrip 'actuele waarde' is, vanuit

het perspectief van Europese harmonisatie, niet echt duidelijk. En waar voorheen het nut en de inhoud van het begrip 'actuele waarde' in Nederland nog als bekend konden worden verondersteld vanuit een goed gedocumenteerde bedrijfseconomische traditie, is de band met die traditie nu zo goed als verbroken. Dat maakt het lastiger om te begrijpen met welke bedoeling en verwachtingen de actuele waarde, inclusief actuele kostprijs, eigenlijk in de wet is opgenomen, en dus ook om nader uit te werken hoe we omgaan met specifieke vraagstukken zoals afschrijvingen.

Een betere kwaliteit van wetgeving is wellicht slechts 'nice to have' zolang de praktische problemen beperkt zijn. Maar ik noteer dan toch een herziening van deze bepalingen als onderdeel van de wensenlijst waaraan de Nederlandse wetgever bij gelegenheid eens zijn aandacht zou kunnen schenken.

De meest eenvoudige aanpassing zou zijn om het begrip vervangingswaarde weer terug te brengen, desgewenst met een herformulering van de frase 'voor de bedrijfsuitoefening een in economisch opzicht gelijke betekenis' waaruit duidelijker blijkt dat het niet te gek moet worden met veronderstellingen over niet-identieke vervanging.

Maar gezien het feit dat het denken over verslaggeving op Europees niveau zich heeft ontwikkeld in de richting van IFRS, en niet in de richting van de Nederlandse bedrijfseconomische traditie, lijkt het mij vanuit het oogpunt van Europese harmonisatie en eenvoudige wetgeving het meest voor de hand liggen om de wetgeving niet langer te structureren op basis van het actuelewaardebegrip. Het lijkt mij in Europees verband het meest voor de hand liggend dat, voor zover de Nederlandse wetgever periodieke herwaardering van activa wil blijven toestaan, dit niet langer wordt gezien als implementatie van artikel 7 van de Richtlijn Jaarrekening, maar als implementatie van artikel 8. Waardering tegen andere grondslagen dan historische kostprijs krijgt daarmee dan de relatief eenvoudige vorm

van waardering tegen reële waarde (fair value) of 'tegen bedragen die op basis van de reële waarde zijn berekend'. Voor de interpretatie van de wet kan dan worden teruggevallen op de inmiddels uitgebreide literatuur over fair value die inmiddels in en rond IFRS is gegroeid. We kunnen het jammer vinden dat daarmee de Nederlandse bedrijfseconomische traditie geheel uit beeld verdwijnt, maar het lijkt me niet de functie van wetgeving om dergelijke tradities in stand te houden als zij hun steun in de praktijk in feite hebben verloren. Voor zover ik kan zien bestaat er weinig enthousiasme meer voor de substantialistische interpretatie van het winstbegrip waarop de Nederlandse actuelewaardetoepassing was gebaseerd.

In dit artikel ben ik voorbij gegaan aan het proces van besluitvorming in Nederland voorafgaand aan de invoering van de actuele kostprijs. Achter de 'wetgever' zoals deze in het artikel vaak genoemd wordt gaat in feite een heel proces schuil waarin ook allerlei maatschappelijke partijen door consultatie worden betrokken. Het analyseren van dit proces zou een interessant onderwerp voor verder onderzoek zijn, maar niet zozeer om een specifiek adres te vinden voor de kritische kanttekeningen die al dan niet terecht in dit artikel bij het begrip actuele kostprijs zijn gezet. Wel omdat dit een mooie casus is die ons kan helpen om te begrijpen of en hoe fundamentele visies op financiële verslaggeving (waarderingsgrondslagen, doel van winstbepaling) een rol spelen bij het vormgeven van het concrete kader van wet- en regelgeving op Nederlands en internationaal niveau. ■

Prof. dr. C. Camfferman is als hoogleraar Financial Accounting verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij is Ralph ter Hoeven, Dingeman Manschot en de redactie erkentelijk voor hun commentaar op eerdere versies.

Noten

¹ Besluit van 13 oktober 2015 tot wijziging van het Besluit actuele waarde, het Besluit fiscale waarderingsgrondslagen, het Besluit modellen jaarrekening en enkele andere besluiten ter uitvoering van Richtlijn 2013/34/EU van het Europees Parlement en de Raad van 26 juni 2013 betreffende de jaarlijkse financiële overzichten, geconsolideerde financiële overzichten en aanverwante verslagen van bepaalde ondernemingsvormen, tot wijziging van richtlijn 2006/43/EG van het Europees Parlement en de Raad en tot intrekking van richtlijnen 78/660/EEG en 83/349/EEG van de Raad (PbEU 2013, L 182),

Staatsblad 2015, 350).

² Zie voor beschouwingen over Limperg's vervangingswaardeleer onder andere Klaassen (1975), Groeneveld (1979), Slot (1979) en Camfferman en Zeff (1994). In Limperg's verzameld werk vindt men wellicht de meest toegankelijke inleiding op de vervangingswaardeleer in deel II (Limperg, 1968), de hoofdstukken A II en A III.

³ Het Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde was een belangrijk platform voor deze discussie. Een interessante selectie is te vinden in de bundel *Vijftig jaar MAB* (1974). Zie ook Groeneveld (1979) en Slot en Vijn (1977).

⁴ Zie voor een kritische bespreking van deze ontwikkeling Groeneveld (1979), p. 190-192.

⁵ Zie bijvoorbeeld Limperg (1964), p. 208-213.

⁶ De interpretatie van letter c) in termen van incidentele herwaarderingen volgt uit de geschiedenis van de Vierde Richtlijn. In het ontwerp 1971 werden waardering op basis van vervangingswaarde en 'herwaardering' in afzonderlijke artikelen (30 respectievelijk 31) geregeld. In het gewijzigd ontwerp (1974) werd artikel 30 uitgebreid met een bepaling dat naast vervangingswaarde ook andere vormen van actuele waarde

mochten worden toegepast. In de (Engelse) toelichting op artikel 30 werd hierover opgemerkt: 'The valuation methods envisaged by paragraph 1(b) are those whereby the trend in current value from one accounting period to another is regularly followed by and reflected in the annual accounts, as opposed to revaluation, as authorized by Article 31, which will take place only once in a while.' Proposal for a fourth Directive on the annual accounts of limited liability companies, COM (71) 1232 final, 10 November 1971, *Bulletin of the European Communities* 12/71, Supplement 7/71. Digitale versie op <http://aei.pitt.edu>.

7 Zie Brink en Langendijk (1995) voor enkele praktijkvoorbeelden uit 1994. Zie Deloitte (2016), pp. 144-145 voor een hedendaagse verwoording van het standpunt dat incidentele herwaarderings mogelijk zijn indien nodig om te kunnen voldoen aan het inzichtvereiste.

8 Zie ook de Impact Assessment bij de ontwerp-Richtlijn Jaarrekening (Commission Staff Working Paper Part I, 25 oktober 2011, SEC(2011) 1289 final):

'A policy option is to no longer allow LIFO as a valuation method within the revised Directive. This together with the removal of other options around inflation accounting and replacement cost accounting (a special method of revaluing fixed assets) would lead to greater comparability in reported profits/losses and the valuation of assets generally.' (p. 62).

9 Zie Whittington (2015) voor een overzicht van de internationale ontwikkelingen rond het denken over 'measurement' in de externe ver-

slaggeving sinds 1965.

10 Eenvoudigheidshalve is verondersteld is dat alle machines een gelijke productiecapaciteit over de totale levensduur hebben van 2000 stuks.

11 Terzijde merk ik op dat het voorbeeld ook aangeeft dat het bij niet-identieke vervanging lastig kan zijn om het gebruik van vervangingswaarde te motiveren op basis van betere indicatie van toekomstige resultaten, in plaats van op grond van de bepaling van de uitkeerbare winst: de vraag is dan immers of ook andere kostencomponenten, zoals de in het voorbeeld genoemde energiekosten, op basis van veronderstelde toepassing van nieuwe techniek bepaald moeten worden. Het lijkt mij dat de meeste mensen dit een stap te ver in de richting van 'what-if accounting' zullen vinden.

12 Interview met H.C. Treffers, in Schoonderbeek en De Hen (1995), p. 50. Voor resultaten van systematisch onderzoek naar toepassing van actuele waarde zie Klaassen (1975) en Brink en Langendijk (1995).

13 Bedoeld is de zogenaamde 'fair value hierarchy' beschreven in IFRS 13.72-90, waar een onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende typen informatie (inputs) die gebruikt kunnen worden bij het bepalen van de reële waarde. Daarbij dient bij voorkeur gebruik gemaakt te worden van prijsnoteringen voor identieke activa in actieve markten (level 1), en zo weinig mogelijk van niet-waarneembare inputs (level 3).

14 Over afschrijvingen is verder op te merken dat in RJ-Uiting 2016-11 wordt bepaald dat bij

herwaardering naar actuele kostprijs de cumulatieve afschrijvingen evenredig worden aangepast. De bestaande optie om de cumulatieve afschrijvingen te elimineren tegen de brutoboekwaarde vervalt daarmee. Het vervallen van de eliminatiemogelijkheid lijkt me strikt genomen niet noodzakelijk zolang maar duidelijk zou worden gemaakt dat de cumulatieve afschrijvingen voorafgaand aan de eliminatie wel eerst proportioneel moeten worden aangepast aan de nieuwe actuele inkoopprijs. Maar omdat de actuele kostprijs nu eenmaal geïnterpreteerd wordt als actuele inkoopprijs verminderd met afschrijvingen (en dus niet als de actuele inkoopprijs van een actief in vergelijkbare staat) lijkt me een presentatie in de vorm van actuele inkoopprijs verminderd met aangepaste cumulatieve afschrijvingen wel voor de hand te liggen. Hiermee is nog niets gezegd over nut en noodzaak van inhaalafschrijvingen. In het kader van de vervangingswaardeleer konden inhaalafschrijvingen gerechtvaardigd worden met het oog op de bepaling van de uitkeerbare winst en de continuïteit van de onderneming. Maar omdat een dergelijk theoretisch kader ontbreekt bij de actuele kostprijs kan ook moeilijk bepaald worden of inhaalafschrijvingen mogelijk, wenselijk of noodzakelijk zijn.

15 Brief van R.H.J. de Hollander en A.W.J. Meershoek (AFM) aan P. Sampers (RJ), 15 september 2016. Geraadpleegd op <http://www.rjnet.nl/Global/AFM%20commentaar%20RJ-uiting%202016-11.pdf>.

Literatuur

- Brink, H.L., & Langendijk, H.P.A.J. (1995). Actuele waarde in de jaarrekening. In H.L. Brink en L.G. van der Tas (redactie). *Jaar in – jaar uit 9: Financiële verslaggeving 1994 theorie en praktijk*. Deventer: Kluwer.
- Burgert, R. (1967). Bedrijfseconomisch aanvaardbare grondslagen voor de gepubliceerde jaarrekening. *De Accountant*, 74(Bijlage): 153-192.
- Camfferman, K. (1994). Schmidt, Limperg and the dissemination of current cost accounting in the Netherlands. *The International Journal of Accounting*, 29(3): 251-264.
- Camfferman, K. (1996). *Voluntary annual report disclosure by listed Dutch companies 1945-1983*. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam.
- Camfferman, K. (1998). Deprival value in the Netherlands: History and current status. *Abacus*, 34(1): 18-27.
- Camfferman, K., & Wel, F. van der (2003). Reële waarde in de regelgeving. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 77(9): 379-386.
- Camfferman, K., & Zeff, S.A. (1993). The contributions of Theodore Limperg jr. to Dutch accounting and auditing. In J.R. Edwards (editor). *Twentieth-Century Accounting Thinkers*. London and New York: Routledge.
- Deloitte (2016). *Handboek externe verslaggeving 2016: een praktische handreiking voor toepassing NL GAAP*. Geraadpleegd op <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/nl/Documents/audit/deloitte-nl-audit-handboek-externe-verslaggeving-2016.pdf>.
- Edwards, E.O., & Bell, P.W. (1961). *The theory and measurement of business income*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Groeneveld, G.L. (1979). *Waarde, winst en jaarrekening*. Deventer: Kluwer.
- Klaassen, J. (1975). *De vervangingswaarde: theorie en toepassing in de jaarrekening*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Limperg, Th. (1964). *Bedrijfseconomie: Verzameld werk van prof. dr. Th. Limperg jr.*, deel I, *Inleiding en waarde*. Deventer: Kluwer.
- Limperg, Th. (1968). *Bedrijfseconomie: Verzameld werk van prof. dr. Th. Limperg jr.*, deel II, *Leer van de kostprijs*. Deventer: Kluwer.
- Limperg Instituut (1986). *Verslaggeving grote*

en middelgrote ondernemingen: Een onderzoek van de jaarstukken van grote en middelgrote ondernemingen over het boekjaar 1986, zoals gedeponeerd bij de handelsregisters. Amsterdam: Limperg Instituut.

- Muiswinkel, F.L. van (1958). Schoonheidsgebreken in de vervangingswaardeleer. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, 32(11): 470-490.
- Raad voor de Jaarverslaggeving (2016). RJ-Uiting 2016-11: 'Actuele kostprijs'. 26 juli 2016. Geraadpleegd op <http://www.rjnet.nl/Global/RJ-uiting-2016-11-Actuele-kostprijs.pdf>.
- Schoonderbeek, J.W., & Hen, P. de (1995). *Getuigen van de geschiedenis van het Nederlandse accountantsberoep: 20 interviews*. Assen: Van Gorcum.
- Slot, R. (1979). Winst. In J.W. Schoonderbeek en G.G.M. Bak (redactie). *Reflecties op Limperg: opstellen over ontwikkelingen in onderneming, bedrijfseconomie en accountancy sinds de dertiger jaren*. Deventer: Kluwer.
- Slot, R., & Vijn, R.M. (1977). *De ontwikkeling van het winstbegrip: Van nominalisme naar 'inflation accounting'*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Vijftig jaar MAB: Inhoudende een aantal bijdragen gedurende deze jaren verschenen in het Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde, deel 1, *Bedrijfshuishoudkunde* (1974). Purmerend: Muusses.
- Whittington, G. (1983). *Inflation accounting: An introduction to the debate*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Whittington, G. (2015). Measurement in financial reporting: half a century of research and practice. *Abacus*, 51(4): 549-571.